

El decreixement per salvar el planeta, conferència a Olot, 12-01-2008

El títol d'aquesta xerrada podria suggerir una visió apocalíptica de la situació actual, per tanta i tanta gent acostumada a pensar, com el president George Bush, que "el creixement no és el problema, el creixement és la solució". I és veritat que vivim en una societat on l'experiència del creixement, durant els tres decennis que alguns han batejat les Trenta glorioses, ha fet creure que era possible de superar i d'eliminar el conflicte inherent al problema social tal com es plantejava, des del segle XIX, en la forma d'una lluita de classes a l'entorn de la repartició, manifestament desigual, de les riqueses produïdes per l'activitat industrial. En els països que, durant aquest període, s'han anomenat ells mateixos "països desenvolupats", molta gent ha pogut creure que, amb un creixement continu del producte global, el menys afavorit trobaria el seu compte en una elevació gradual del nivell de vida que tothom, aleshores, podia comparar amb les condicions d'existència dels països "subdesenvolupats" - tot pensant que les potències occidentals tenien el deure de portar, a tots aquests països, l'economia liberal i les institucions parlamentàries, que els permetria de desenvolupar-se al seu torn. Ara, si és més difícil de mantenir el dogma d'un creixement automàtic i continu, ja que, tot el contrari, la possibilitat que el PIB baixi de u per cent obsessiona els polítics occidentals, és normal que el decreixement - que confonen amb el creixement negatiu - sigui per molta gent un malson apocalíptic, ja que no és compatible amb una societat que s'ha organitzat a l'entorn del creixement.

El concepte de creixement

Abans de discutir aquesta perspectiva, caldria examinar el sentit i les implicacions dels conceptes : creixement, decreixement, desenvolupament... El mot creixement té un primer sentit, quan es parla del creixement natural d'un organisme biològic, i un sentit derivat, metafòric, que correspon a l'experiència pròpia de la societat moderna, l'única societat en la qual ha pogut aparèixer el concepte de creixement econòmic, que no hauria tingut cap sentit pels homes que han viscut fins el segle XVIII, abans de la revolució industrial. Retrospectivament, és difícil d'entendre-ho, per la gent que s'ha acostumat a pensar amb aquest concepte fins al punt d'imaginar que és un concepte natural - quan és, tot el contrari, un concepte que trenca amb

la naturalitat del creixement biològic. En el seu sentit literal, el creixement natural d'un nen o de qualsevol altre ésser viu, és limitat per una norma interna, el límit que representa l'estat de maduresa del mateix organisme : el creixement sense límits que els moderns atribueixen a l'activitat productiva és un concepte molt poc natural, potser incompatible amb el caràcter limitat dels recursos naturals. Fins el segle XVIII, el món occidental ha viscut en unes condicions de vida material que canviaven molt poc, i que per als nostres contemporanis, defineixen retrospectivament la situació dels pobles subdesenvolupats : es tracta, evidentment, d'una il·lusió retrospectiva. Aquesta societat, que anomenem l'Antic Règim, era una societat precapitalista, no era pas una societat subdesenvolupada. Era, més aviat, una societat en la qual els conceptes de desenvolupament i de subdesenvolupament no tenien encara cap sentit, no tenien cap pertinència. Els homes d'aquell temps no eren endarrerits, tenien els coneixements científics que posaven al seu abast moltes aplicacions tècniques amb les quals haurien pogut entrar en una economia de creixement, si haguessin sentit el menester de fer-ho. Com ho recorda el filòsof Jean-Claude Michéa en el seu darrer llibre [*L'empire du moindre mal*, Climats 2007], els savis d'Alexandria, al segle segon de l'era cristiana, coneixien els principis de la màquina de vapor, i no n'havien tret cap aplicació tècnica : ignoraven els conceptes de creixement i de desenvolupament, que ha inventat la societat capitalista. He dit capitalista, hauria pogut dir la societat moderna, i de fet és la mateixa cosa, si observem que el capitalisme no es pot reduir, com es fa massa sovint, als conceptes de mercat i de propietat privada, ja que el mercat i la propietat privada existeixen des de molts segles, per no dir mil·lenaris, en les societats precapitalistes de l'Antiquitat i de l'Edat Mitjana. El capitalisme introdueix una altra relació al mercat i a la riquesa, que s'expressa, precisament, en la creació del concepte de creixement : les societats precapitalistes produïen riqueses, que gastaven i malgastaven, fent de cada riquesa un objecte de consum, i eventualment de consum ostentatori, amb preocupacions de prestigi social. El mot capitalisme, en canvi, correspon perfectament al fet que la riquesa deixi de ser objecte de consum, i fins i tot de ser estalviada o tesauritzada amb vistes a un consum ulterior : la riquesa esdevé capital, a partir del moment on es troba invertida en una nova activitat productiva, de la qual ha de sortir una plusvàlua. Naturalment, no és pas una creació absoluta, cada creació històrica és anticipada i preparada per antecedents que poden venir de molt lluny. En aquest cas, el préstec usurari pot haver anticipat, des d'un passat molt llunyà, la inversió de capitals en

l'activitat productiva - i podem trobar, en textos molt antics, una certa prefiguració de la mentalitat capitalista. Per donar-ne un exemple, la paràbola dels talents, tal com l'explica sant Mateu [25, 14-30 ; cf. Lluc, 19,11-27], parla d'un home ric, que ha de fer un viatge, i confia, abans de marxar, les seves riqueses a tres servidors : cinc talents a l'un, dos a l'altre, i encara un al tercer ; tothom sap que els dos primers - anticipant l'esperit del capitalisme modern - fan treballar i fructificar els seus talents, mentre el darrer amaga el seu talent en un forat, com ho farà, més tard, l'Harpagon de Molière. L'evangelista, és clar, no fa cap propaganda a favor del capitalisme, i parla dels talents en un sentit al·legòric, que fa d'aquestes unitats monetàries la figura d'una virtut espiritual. Però el fet que hagi pogut prendre aquest exemple és un testimoni de l'existència d'una mentalitat virtualment capitalista, que comprendrem millor si examinem les anàlisis clàssiques que Karl Marx presenta en la primera part del seu llibre *El Capital*, i on fa referència a un text encara més clàssic, la *Política* d'Aristòtil.

Creixement i capitalisme

Marx comença amb l'anàlisi de la mercaderia, i de la seva circulació, considerada com el nucli elemental a partir del qual es pot reconstituir lògicament la dinàmica pròpia del sistema capitalista. Això fa que, per començar, examina el mercat en les condicions elementals que defineixen la "circulació simple", o "forma immediata de la circulació", a partir de la qual vol explicar l'aparició d'una forma específicament capitalista. La forma immediata correspon a la necessitat, per cada comprador virtual, de vendre el producte del seu propi treball, abans de comprar els productes dels altres, i per tenir els mitjans de comprar-los, és a dir que, primer, cal *vendre per comprar*, mentre el negoci capitalista comença amb la capacitat de *comprar per vendre*, és a dir de comprar barat per vendre més car : "La circulació simple de mercaderies comença amb la venda i acaba amb la compra ; la circulació de diners com a capital comença amb la compra i acaba amb la venda. En el primer cas és la *mercaderia* que constitueix el punt de partida i el punt final del moviment ; en el segon, és el *diner*".

Com ho assenyala Marx, és precisament aquesta dualitat que descriu Aristòtil, en un vocabulari que pot semblar tècnic, ja que "contraposa la crematística a l'econòmica", paraules gregues que no tenien res de tècnic per un locutor grec, *ta cremata* vol dir riqueses, *oikos* és la casa, o el domini, l'econòmica és la gestió de la casa, o del domini, i la crematística és la

capacitat, la ciència o l'art d'adquirir riqueses, això mateix que, avui, s'anomena economia, i no té res a veure amb el sentit inicial...

Amb aquestes precisions, es pot entendre el que diu Aristòtil : l'econòmica es limita a procurar-se els béns necessaris per a viure i útils per a la casa o la ciutat, "l'autèntica riquesa consisteix en aquest valor d'ús ; perquè la mesura d'aquest tipus de possessió suficient per a viure bé no és il·limitada. Però hi ha una altra art d'adquirir, anomenada preferentment, i amb raó, crematística, amb la qual sembla que no hi hagi cap limitació a la riquesa i a la possessió. (...) Ara bé, la crematística es diferencia de l'econòmica pel fet que per a ella la circulació és la font de la riquesa. I sembla que es decanti cap el diner perquè el diner és el principi i la fi d'aquesta classe d'intercanvi. Per això també és il·limitada la riquesa a què tendeix la crematística. Com qualsevol art que se serveix del seu objectiu no com a mitjà, sinó com a fi darrer, és il·limitada en la seva tendència, perquè cerca d'acostar-s'hi cada vegada més, mentre que les arts que només persegueixen mitjans per a un fi no són il·limitades, ja que el fi els imposa una frontera ; així també en l'objectiu de la crematística no hi ha cap barrera, perquè el seu fi és l'enriquiment absolut. L'econòmica té un limit, la crematística no... La primera té un fi diferent del diner, la segona cerca d'augmentar-lo... La confusió entre ambdues formes, que es barrejen fàcilment, fa que alguns considerin la conservació i la multiplicació del diner fins a l'infinit com a fi darrer de l'economia" [Les citacions de Marx, i també les citacions que Marx ha fet d'Aristòtil segueixen la versió catalana del *Capital*, publicada en *Clàssics del pensament modern*, Edicions 62, Barcelona 1983, primer volum, pp. 185-194].

De manera paradoxal, l'anàlisi d'un mercat precapitalista, en una societat que ignorava el concepte de creixement, fa descobrir la possibilitat d'una acumulació il·limitada, que defineix la dinàmica pròpia del mercat capitalista, i del seu creixement automatingut : és fàcil de comprendre l'interès que Marx manifesta per aquesta anàlisi, on Aristòtil anticipa, sota el nom de crematística, el dinamisme d'una societat que no existia encara, o que existia només de manera virtual, en la possibilitat teòrica de combinar d'una altra manera els elements que constitueixen l'estructura bàsica d'una relació d'intercanvi. A més del que Aristòtil diu efectivament, i que presenta la crematística com una perversió de l'intercanvi normal, Marx hi afegix unes paradoxes suplementàries, que el mateix Aristòtil hauria rebutjat, perquè integren l'anàlisi en una interpretació de la història que vol veure, en les fases successives de l'evolució social, el desenvolupament necessari

d'una necessitat racional. Fent referència a la dialèctica de Hegel, el marxisme justifica l'existència transitòria de cada realitat històrica, tot i afegint que aquesta realitat ha de desaparèixer, “perquè en la comprensió positiva d'allò que existeix [el pensament dialèctic] inclou alhora la comprensió de la seva negació, de la seva necessària destrucció” [*El Capital*, edició citada, p. 43]

No vull negar la força de seducció que ha pogut exercir aquesta dialèctica, amb la qual Marx podia celebrar la “funció altament revolucionària” de la burgesia, tot i profetitzant “la seva necessària destrucció”. Cal observar, malgrat tot, que explica i justifica la destrucció del capitalisme a partir d'una “lleï històrica” fundada sobre el fet que, durant els darrers segles de l'Edat Mitjana, “les condicions en què la societat feudal produïa i mercadejava, l'organització feudal de l'agricultura i la manufactura, en un mot les relacions feudals de propietat, no correspongueren més a les forces de producció ja desenvolupades. En comptes d'afavorir la producció la frenaven.” I creu que, a l'època on viu, és la mateixa cosa que es repeteix amb la societat burgesa : “Davant els nostres ulls es produeix un moviment semblant. Les condicions burgeses de producció i intercanvi, les relacions burgeses de propietat, la societat burgesa moderna, que ha creat com per art d'encantament uns mitjans de producció i de comunicació tan potents, tot això s'assembla al bruixot que, ja no pot dominar més les forces subterrànies que ell mateix havia evocat. Fa desenes d'anys que la història de la indústria i del comerç no és més que la història de la revolta de les forces modernes de producció contra les condicions modernes de producció, contra les relacions de propietat que són les condicions de vida de la burgesia i del seu domini.” [*Manifest del partit comunista*, 1847]

Des d'aquest punt de vista, la caducitat d'una forma social correspon al fet que ha deixat de ser capaç de fomentar el desenvolupament de les forces productives, que han de trobar una nova empenta gràcies al canvi revolucionari que introdueix un nou règim : és a dir que, de tota manera, el gran mèrit d'aquest nou règim és de fomentar el desenvolupament de les forces productives. I és aquí, al meu parer, que podem sospitar la presència d'un “niu de trampes conceptuals”, per parlar com la *Mula sàvia*, en una cançó de Lluís Llach. Ja que els conceptes de revolució, i de canvi revolucionari, tenen un primer sentit quan expressen un projecte d'alliberament. I poden prendre un altre sentit, molt diferent, quan el canvi social, per radical que sigui, no és un canvi volgut per la gent que ho viu, que ho pateix, per exemple en el cas de la “revolució industrial”, i dels canvis

que han conegut els pagesos russos a l'entorn de 1930, o els xinesos que van conèixer la famosa revolució cultural de Mao. En aquest cas, la revolució pot correspondre al desenvolupament de les forces productives, però no té res a veure amb un projecte d'alliberament.

Castoriadis, el socialisme i el decreixement

Aquesta és una de les crítiques que han formulat, d'un punt de vista revolucionari, pensadors més o menys llibertaris, fins i tot els que han tingut una formació marxista, com és el cas de Castoriadis, les obres del qual hauré de citar en francès, o eventualment en versió castellana, ja que no existeix cap traducció catalana. Fa poc temps ha sortit una petita antologia de textos polítics, [*Escritos políticos*, Madrid, La catarata, 2005] que recull extractes importants gràcies als quals es pot seguir una llarga trajectòria, que comença el 1946, quan Castoriadis presentava la seva primera anàlisi del règim soviètic, i demostrava, des d'un punt de vista marxista, que no era una societat socialista, ni tampoc una forma degenerada del poder de la classe obrera : es tractava d'un nou règim d'explotació del treball humà, que ell anomenava capitalisme burocràtic. Des d'aquest inici, és clar, donava més importància, en la seva definició del socialisme al projecte d'alliberament, més que al tema del creixement de les forces productives. I molt ràpidament, com m'agradaria ensenyar-ho amb un extracte d'un article de 1963, en el qual rebutja clarament les concepcions productivistes que ofegaven el pensament marxista, i anticipa, potser, sobre el tema del decreixement :

“Hay que destruir radicalmente los equívocos sobre el programa socialista creados por las organizaciones ‘obreras’ degeneradas, reformistas o estalinistas. La idea de que el socialismo coincide con la nacionalización de los medios de producción y la planificación, de que tiene esencialmente como objetivo - o de que los hombres deberían tener esencialmente como objetivo - el aumento de la producción y del consumo, todas esas ideas deben ser denunciadas implacablemente y su identidad, con la orientación profunda del capitalismo, mostrada constantemente. (...) El contenido esencial del socialismo : restitución a los hombres del dominio sobre su propia vida ; transformación del trabajo actual - un medio absurdo de ganarse la vida - en libre desarrollo de las fuerzas creadoras de los individuos y de los grupos ; unión de la cultura y de la vida de los hombres, ese contenido no debe ser escondido como una especulación vergonzante sobre un porvenir indeterminado, sino presentarse como la única respuesta a

los problemas que torturan y asfixian a la sociedad de hoy. El programa socialista debe ser presentado como lo que es : un programa de humanización del trabajo y de la sociedad. Hay que gritar que el socialismo no es una terraza de descanso sobre la prisión industrial, ni transistores para los prisioneros, sino la destrucción de la prisión industrial misma” [*Escritos políticos*, p. 52. Veure, en perfecta continuïtat, un article de 1992 : «L'écologie est subversive car elle met en question l'imaginaire capitaliste qui domine la planète. Elle en récuse le motif central selon lequel notre destin est d'augmenter sans cesse la production et la consommation. Elle montre l'impact catastrophique de la logique capitaliste sur l'environnement naturel et sur la vie des êtres humains. Cette logique est absurde en elle-même et conduit à une impossibilité physique à l'échelle de la planète puisqu'elle aboutit à détruire ses propres présuppositions. Il n'y a pas seulement la dilapidation irréversible du milieu et des ressources non remplaçables. Il y a aussi la destruction anthropologique des êtres humains transformés en bêtes productrices et consommatrices, en zappeurs abrutis»].

Cal subratllar la precocitat de les tesis que presentava aquest article, en un moment on no hi havia cap crisi del creixement, no hi havia ningú per imaginar que, un dia, es podria parlar de creixement zero, ni de creixement negatiu. I tampoc no hi havia cap consciència popular de la devastació del medi ambient : era possible, en canvi, de denunciar l'absurditat d'una economia, capitalista o pretesament socialista, orientada cap al creixement del consum i de la producció. I és el que feia Castoriadis amb la revista *Socialisme ou Barbarie*, com ho feien, també, els situacionistes agrupats a l'entorn de Guy Debord : podriem dir, avui, que defensaven la tesi del decreixement, si entenem aquest mot, com ho fa Serge Latouche, en el sentit que podria tenir el mot a-creixement, amb el mateix prefix que en el mot ateisme. Per aquesta raó he dit, fa una estona, que no calia confondre el decreixement amb el creixement negatiu. El creixement negatiu, com el creixement positiu, representa una situació que pot realitzar-se per raons objectives, que ens agradi o no, per exemple si el preu del petroli puja encara un poc més. El decreixement s'ha d'entendre com el rebuig conscient d'aquesta nova religió que ha fet del creixement, amb alguns altres dogmes, el credo intangible de la societat moderna. Si és clar que el decreixement s'ha de traduir en accions, i en un programa de mesures concretes, el primer pas és la necessitat de canviar les mentalitats, de “descolonitzar” l'imaginari social, el conjunt de representacions que estructuren la nostra visió de la vida, i del lloc que tenim en el món on vivim. Sense aquest canvi de

mentalitats, no es podria realitzar cap programa de decreixement, cap programa ecològic, perquè aquest programa no es pot realitzar sense la participació activa de totes les forces vives de la societat, no és pas un programa electoral, la realització del qual seria abandonada als polítics professionals - com és sempre el cas, un cop que s'ha votat un programa electoral. Un programa ecològic inclou la necessitat de limitar el consum i els menesters, o millor dit la producció social dels menesters humans, ja que els menesters humans no són menesters naturals, i això vol dir que els homes han de limitar-se ells mateixos : no hi ha cap límit natural, la limitació ha de ser volguda i conscient...

L'imaginari social és el tema del llibre el més conegut de Castoriadis, *La institució imaginària de la societat* [*L'institution imaginaire de la société*, Paris, 1975]. Aquest tema s'introdueix a partir d'una crítica del marxisme, i del concepte marxista d'ideologia. La ideologia, des del punt de vista marxista, no és res més qu'una supraestructura, condicionada pel nivell de desenvolupament de la infraestructura econòmica i tècnica de la societat, reflecteix aquesta infraestructura sense tenir ella mateixa un dinamisme creador. En la història real, constatem, per exemple en el cas de les societats antigues - Orient mitjà, Egipte, Grècia, Imperi romà - que, amb un mateix nivell de desenvolupament tècnic i econòmic, hi ha una extrema diversitat de les ideologies, o millor dit de l'imaginari social, entre pobles que creuen haver rebut la seva llei de la voluntat sobirana d'un Déu omnipotent, i altres pobles que creuen en una multiplicitat de déus, sotmesos ells mateixos a lleis impersonals. Entre aquests pobles, trobem la Grècia clàssica, que ha inventat l'autonomia, és a dir el concepte de lleis que els homes s'han donat a ells mateixos, lleis que poden canviar, quan pensen que una llei és dolenta o injusta - cosa que, evidentment, és literalment impensable en una societat que identifica la llei amb la voluntat inalterable de Déu. I sabem, d'altra banda, que avui mateix, és el cas de països desenvolupats, amb la infraestructura tècnica que és comuna a totes les societats modernes. No és pas exclusivament el cas de les societats musulmanes : fins i tot quan la llei és l'objecte d'un debat democràtic, hi han sectors importants de l'opinió pública que volen imposar les lleis que consideren conformes a l'ordre natural, o a la voluntat de Déu. No cal creure, tampoc, que en una societat moderna, aquesta alienació sigui exclusivament el cas dels sectors més reaccionaris d'una societat, ja que es pot trobar en els sectors que s'anomenen progressistes, quan creuen que cal seguir unes lleis científiques, o pretesament científiques, com les lleis de la història, o les lleis de

l'economia.

Podria semblar lògic, si cada societat humana ha de donar-se ella mateixa les seves lleis i les seves institucions, que el resultat d'aquesta "institució imaginària de la societat" sigui la creació d'una societat autònoma : constatem, en la majoria dels casos, que l'heteronomia, és a dir la submissió a una voluntat estrangera, és la regla que s'imposa a una societat que no sap, i no vol saber, que aquesta llei és la seva obra. Històricament, el projecte d'autonomia s'ha manifestat en dos casos, la Grècia antiga i l'Occident modern - i s'ha manifestat de manera parcial, inacabada, és encara un projecte, la victòria del qual no és assegurada per cap "lleï de la història". Podem pensar, en canvi, que si volem, avui, "salvar el planeta", haurem d'assumir conscientment la nostra autonomia - això vol dir, també, ser capaços d'auto-limitació conscient.